

Modern Fizika Gépészsmérnököknek

Fizika M1

http://physics.bme.hu/BMETE15MX27_kov

2019. őszi félév

3. előadás
2019. szeptember 24.

Menetrend

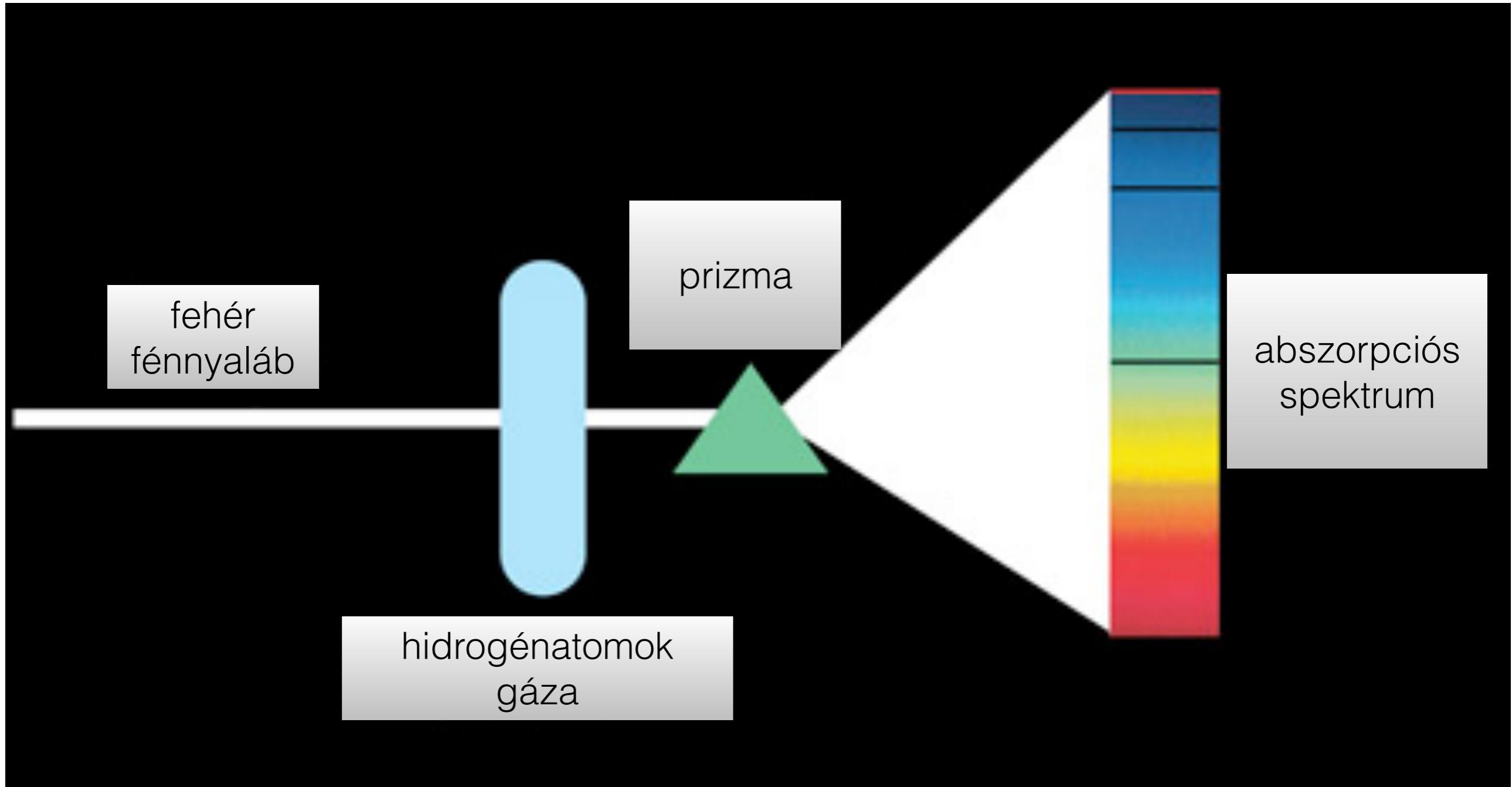
1. előadás (sep 10) _____
2. előadás (sep 17) _____
3. előadás (sep 24) _____
4. előadás (okt 01) _____
5. előadás (okt 08) _____
6. előadás (okt 15) _____
7. előadás (okt 22) - 1. zh _____
8. előadás (okt 29) _____
9. előadás (nov 05)
nov 12 - nincs előadás
10. előadás (nov 19) _____
11. előadás (nov 26) _____
12. előadás (dec 03) _____
13. előadás (dec 10) - 2. zh _____

Elektronok
kvantummechanikája
atomokban,
kristályokban

Alkalmazások
Miről hallanál szívesen?
palyi@mail.bme.hu

(I) Elektronok atomokban

Ism.: Atomok abszorpciószínképe vonalas szerkezetet mutat

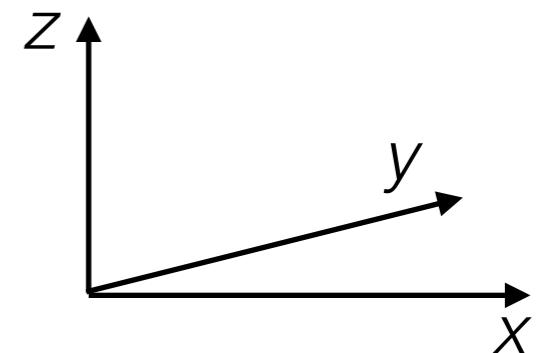
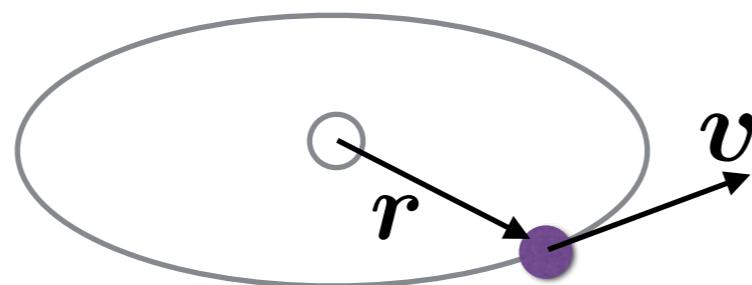

Miért jelennek meg ezek a vonalak?
A klasszikus fizika nem ad magyarázatot. A kvantumelmélet ad.
3

(I) Elektronok atomokban

(I/F) A klasszikus Rutherford-modell nem magyarázza meg az atomok vonalas színképét

- elektron
- proton

Rutherford-modell:

- elektron (e) és proton (p) között Coulomb-vonzás
- proton (p) rögzített
- elektron (e) egyenletes körmozgást végez

(I) Elektronok atomokban

(I/F) A klasszikus Rutherford-modell nem magyarázza meg az atomok vonalas színképét

Feladat: Rutherford-atomban $r = 0.2 \text{ \AA}$.

(megjegyzés: $\text{\AA}$: angström, $1 \text{ \AA} = 10^{-10} \text{ m} = 0.1 \text{ nm}$)

(a) $v = ?$ (e sebessége)

(b) $L = \mathbf{r} \times \mathbf{p} = ?$ (e impulzusmomentuma)

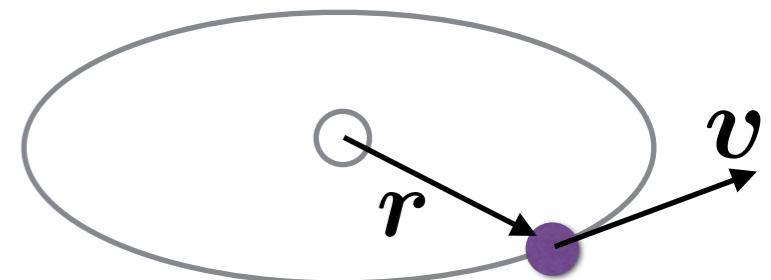
(c) $E_{\text{mozg}} = ?$ (e mozgási energiája)

$E_{\text{helyz}} = ?$ (e helyzeti energiája)

$E_{\text{teljes}} = E_{\text{mozg}} + E_{\text{helyz}} = ?$ (e teljes energiája)

(d) $E_{\text{teljes}}(L_z) = ?$

(energia mint az impulzusmomentum z komponensének függvénye)

(I) Elektronok atomokban

(I/F) A klasszikus Rutherford-modell nem magyarázza meg az atomok vonalas színképét

Megoldás:

$$(a) v = \sqrt{\frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{e^2}{m_e r}} \approx 3.6 \times 10^6 \text{ m/s} \approx 0.012 c$$

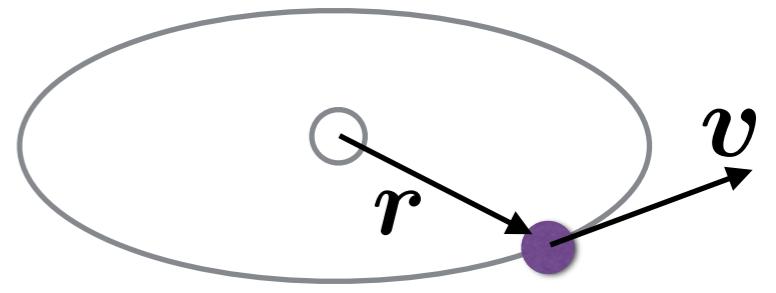
$$(b) \mathbf{L} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ L_z \end{pmatrix} = L_z \mathbf{e}_z = \sqrt{\frac{m_e r e^2}{4\pi\epsilon_0}} \mathbf{e}_z$$
$$L_z \approx 6.5 \times 10^{-35} \text{ kg m}^2 \text{s}^{-1} \approx 0.61 \hbar$$

$$(c) E_{\text{mozg}} = \frac{1}{2} m_e v^2 \approx 36 \text{ eV}$$

$$E_{\text{helyz}} = -\frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r} \approx -72 \text{ eV}$$

$$E_{\text{teljes}} \approx -36 \text{ eV}$$

$$(d) E_{\text{teljes}}(L_z) = -\frac{1}{2} \frac{m_e^2 e^4}{(4\pi\epsilon_0)^2 L_z^2}$$

Adatok: (zh-n meg lesznek adva, nem kell bemagolni)

- e töltése: $e \approx 1.6 \times 10^{-19} \text{ As}$
- e tömege: $m_e \approx 9.1 \times 10^{-31} \text{ kg}$
- vákuum permittivitása: $\epsilon_0 \approx 8.9 \times 10^{-12} \frac{\text{s}^4 \text{ A}^2}{\text{kg m}^3}$

(I) Elektronok atomokban

(I/F) A klasszikus Rutherford-modell nem magyarázza meg az atomok vonalas színképét

Rutherford-modell hibái, #1

r tetszőleges

E tetszőleges

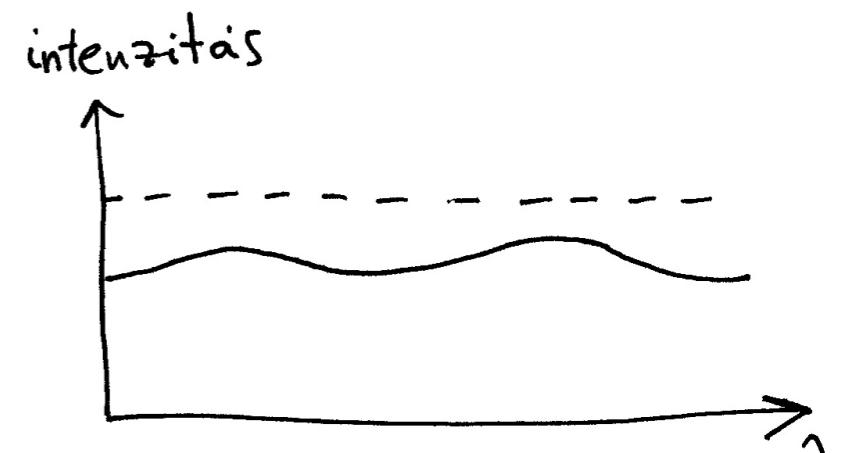
Rutherford-atom abszorpciójának energiafüggése folytonos

nincs vonalas színkép

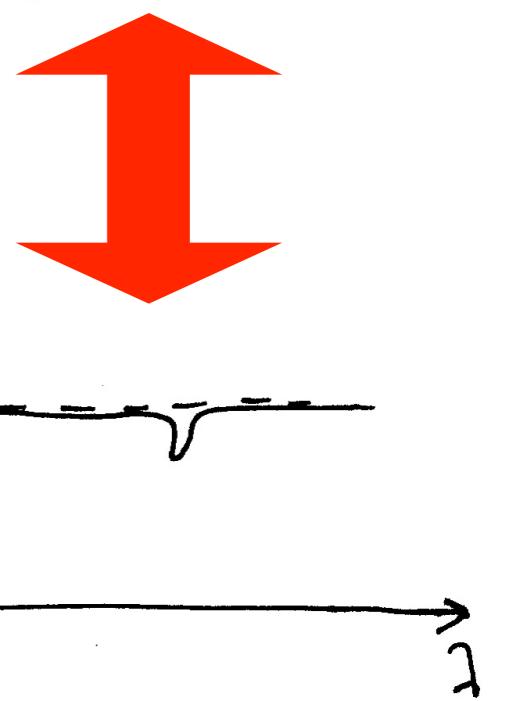

elltentmondás a kísérlettel

Rutherford-modell

intenzitás

kísérlet

(I) Elektronok atomokban

(I/F) A klasszikus Rutherford-modell nem magyarázza meg az atomok vonalas színképét

Rutherford-modell hibái, #2

Rutherford-atom elektronja körpályán mozog

elektron gyorsuló mozgást végez

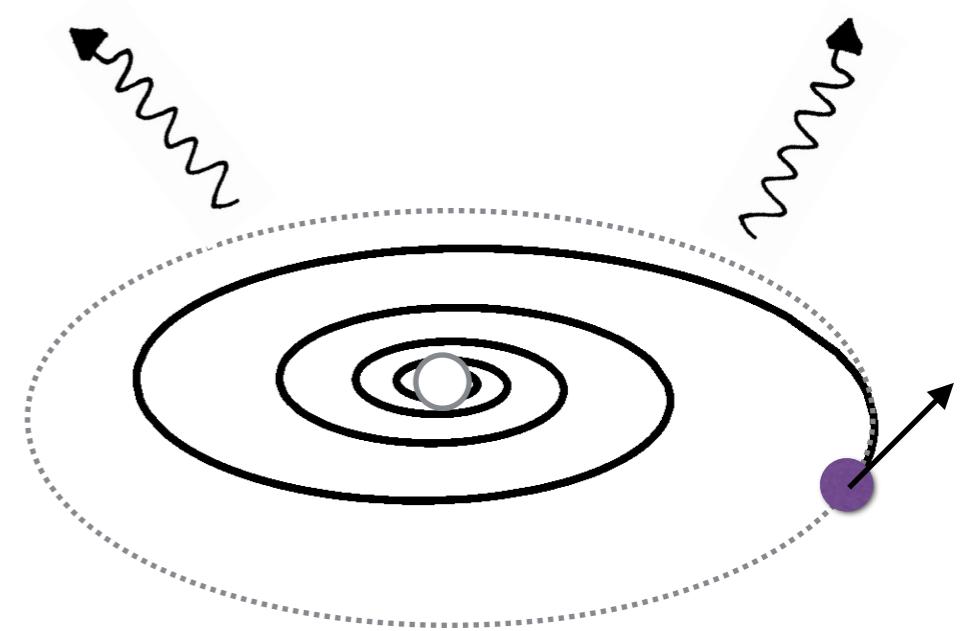
elektron sugároz, energiát veszít

elektron bezuhan a protonba

elltentmond a megfigyelésnek

(I) Elektronok atomokban

(I/G) A félklasszikus Bohr-modell megmagyarázza az atomok vonalas színképét

Bohr-modell:

Rutherford-modell + tegyük fel, hogy L_z kvantált:

$$L_z = L_{z,n} = n \hbar, \text{ ahol } n \in \{1, 2, \dots\}$$

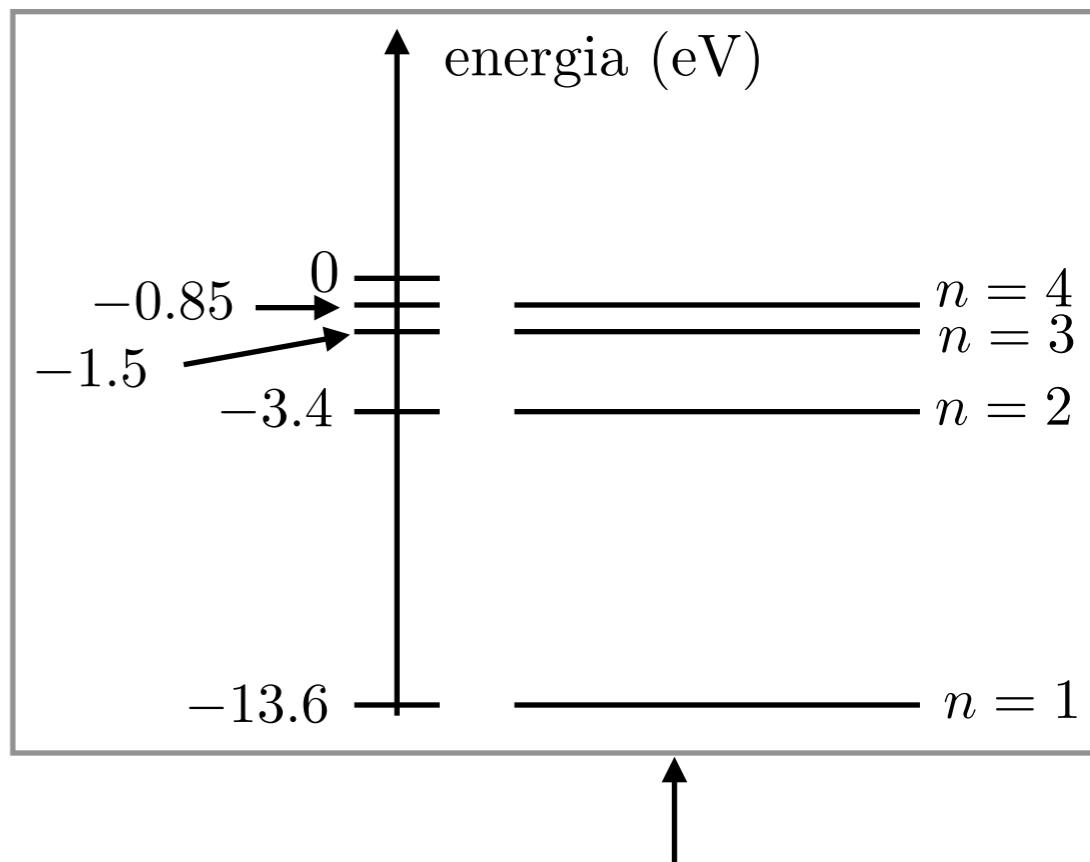
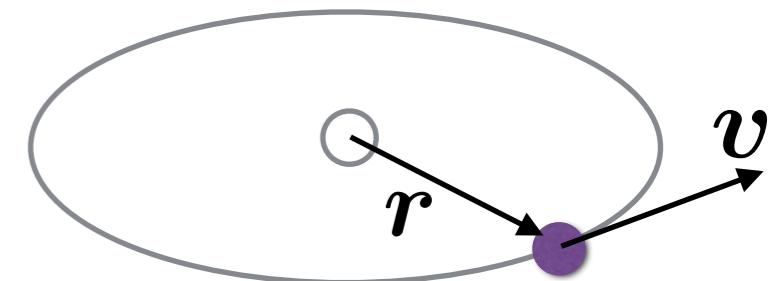
Következmény:

L_z kvantált, az energia pedig $E = E(L_z)$, emiatt

E is kvantált:

$$E_n = E(L_{z,n}) = -\frac{1}{2} \frac{m_e^2 e^4}{(4\pi\epsilon_0)^2 \hbar^2} \frac{1}{n^2} \approx -13.6 \text{ eV} \frac{1}{n^2}$$

$$[\text{Definíció: } 1 \text{ rydberg} = 1 \text{ Ry} = \frac{1}{2} \frac{m_e^2 e^4}{(4\pi\epsilon_0)^2 \hbar^2} \approx 13.6 \text{ eV}]$$

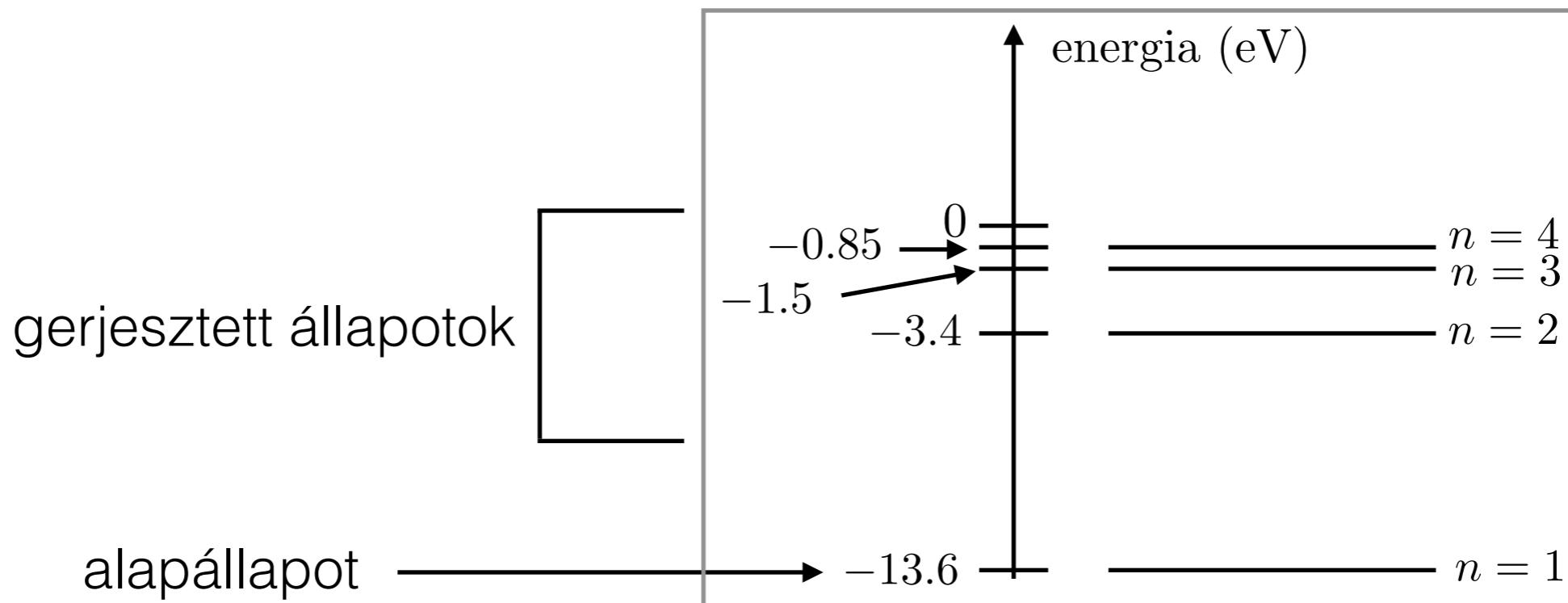

hidrogénatom
elektronjának
energiaspektruma
a Bohr-modell alapján

(I) Elektronok atomokban

(I/G) A félklasszikus Bohr-modell megmagyarázza az atomok vonalas színképét

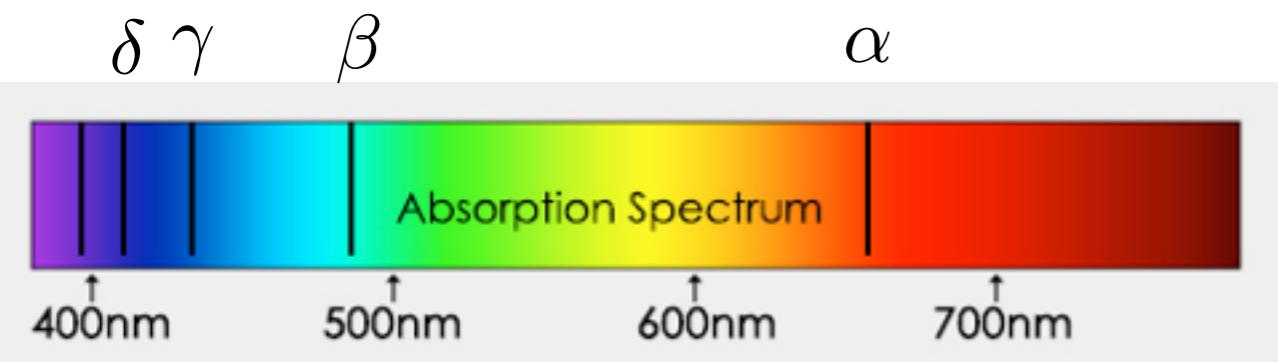
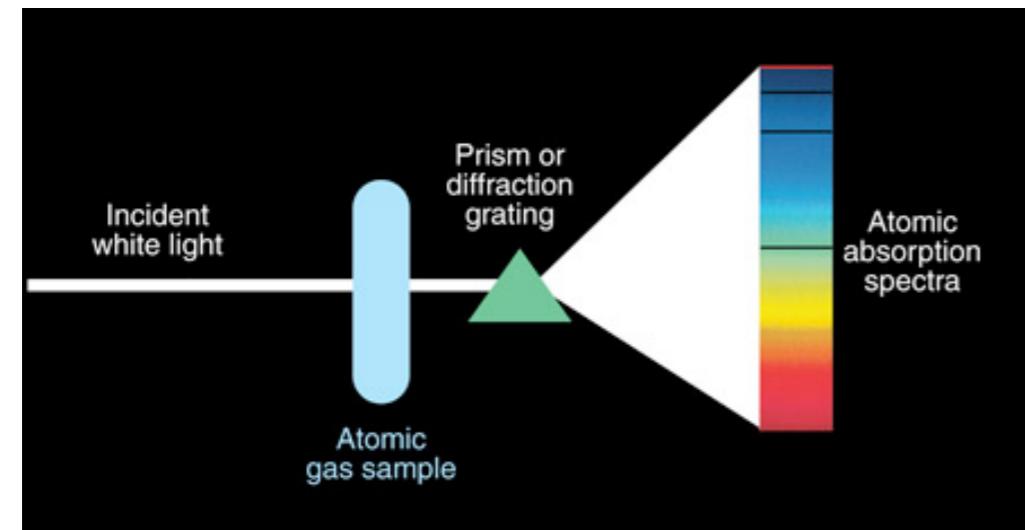
$$E_n = E(L_{z,n}) = -\frac{1}{2} \frac{m_e^2 e^4}{(4\pi\epsilon_0)^2 \hbar^2} \frac{1}{n^2} \approx -13.6 \text{ eV} \frac{1}{n^2}$$

Elnevezés: n -ik főkvantumszámú energiaszint vagy nívó

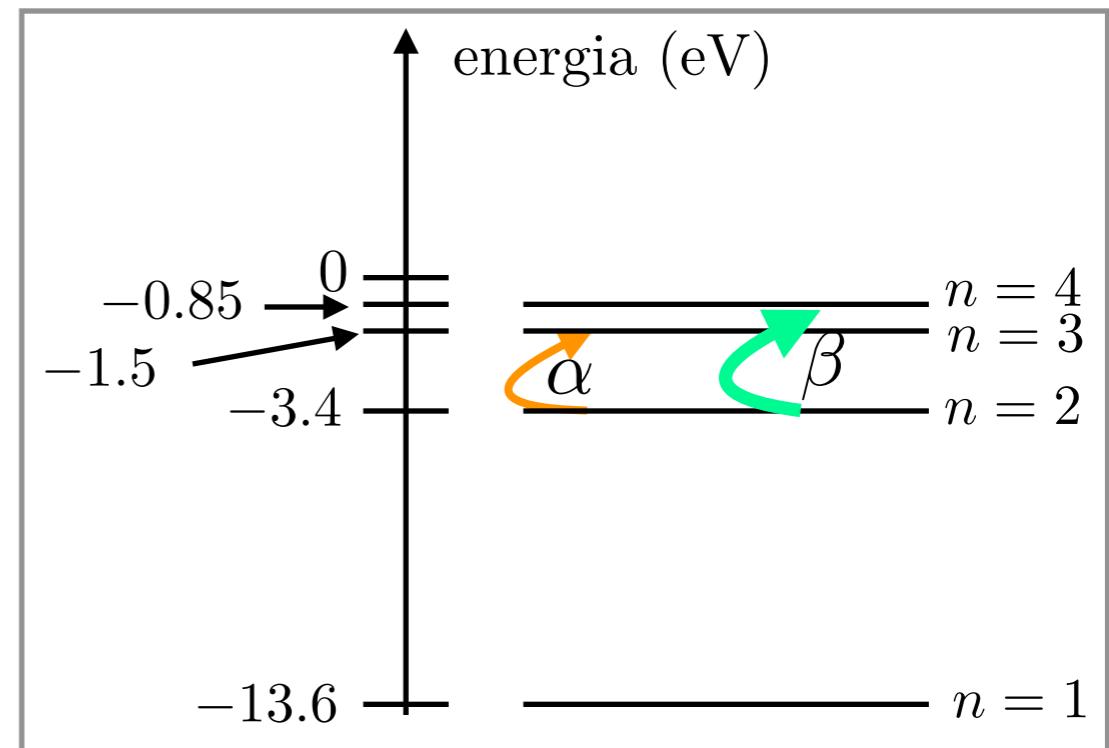
(I) Elektronok atomokban

Kísérlet

név	λ (nm)	γ (THz)	E(eV)
α	656	456	1,9
β	486	617	2,55
γ	434	691	2,85
δ	410	731	3,05

Bohr-modell

$$E_2 - E_3 = 1.9 \text{ eV} \text{ (Balmer-}\alpha\text{)}$$

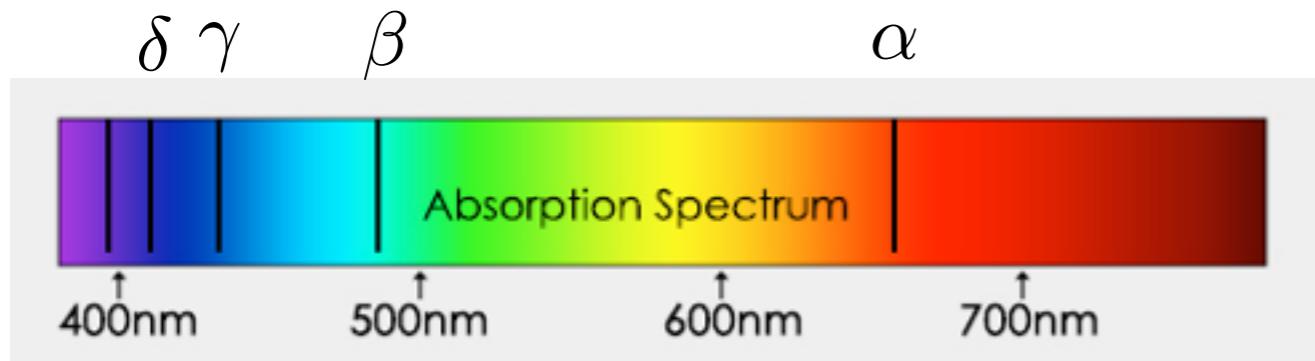
$$E_2 - E_4 = 2.55 \text{ eV} \text{ (Balmer-}\beta\text{)}$$

...

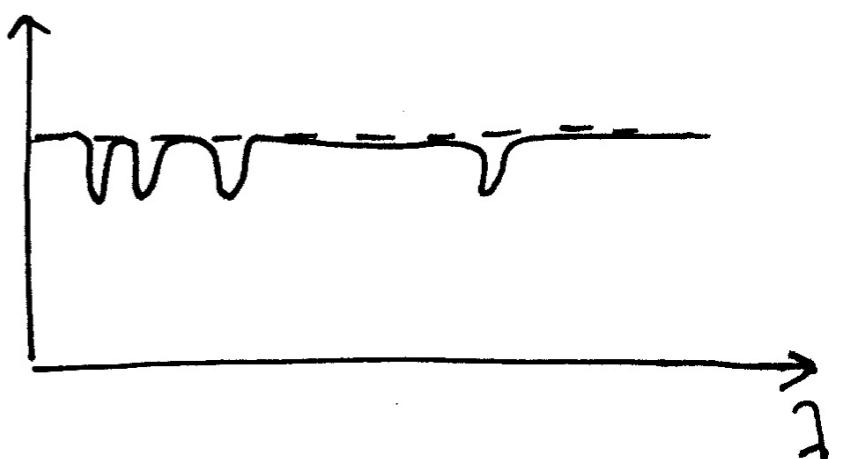
Bohr-modell megmagyarázza a H-atom vonalas színképét!

(I) Elektronok atomokban

(I/G) A félklasszikus Bohr-modell megmagyarázza az atomok vonalas színképét

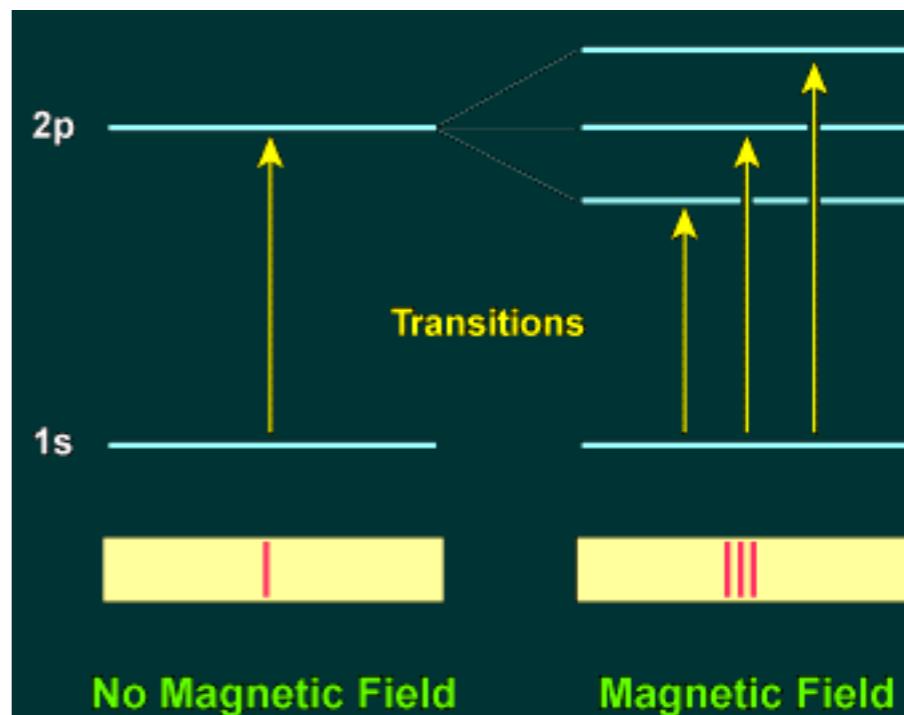
intenzitás

De: Bohr-modell nem magyarázza meg például:

- az abszorpciós vonalak intenzitásait
- mágneses térbe helyezett H-gáz abszorpciós spektrumát
- a periódusos rendszer szabályait
- ...

A standard periodic table showing elements from Hydrogen (H) to Oganesson (Og) across seven periods and fifteen groups. Elements are color-coded by group: alkali metals (pink), alkali earth metals (light blue), transition metals (yellow), post-transition metals (orange), and noble gases (light green).

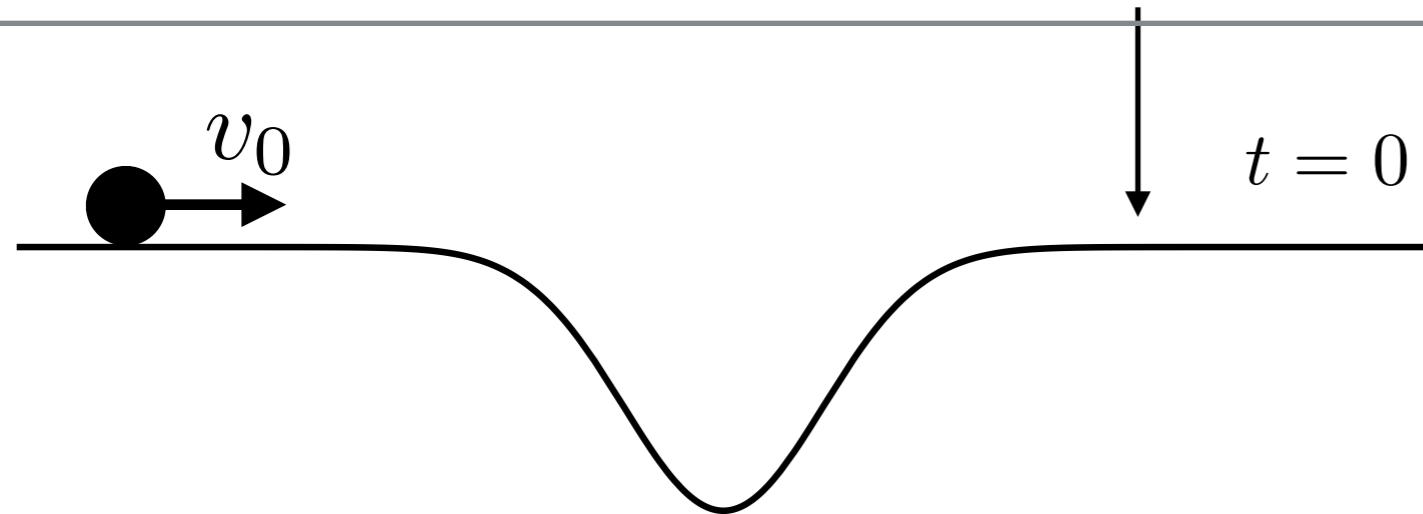
(I) Elektronok atomokban

(I/H) A hidrogénatom energiaspektruma és energiasajátállapotai

Ismétlés: Kötött állapotok és szórási állapotok (klasszikus mechanika)

Példa: guruló labda, gödör

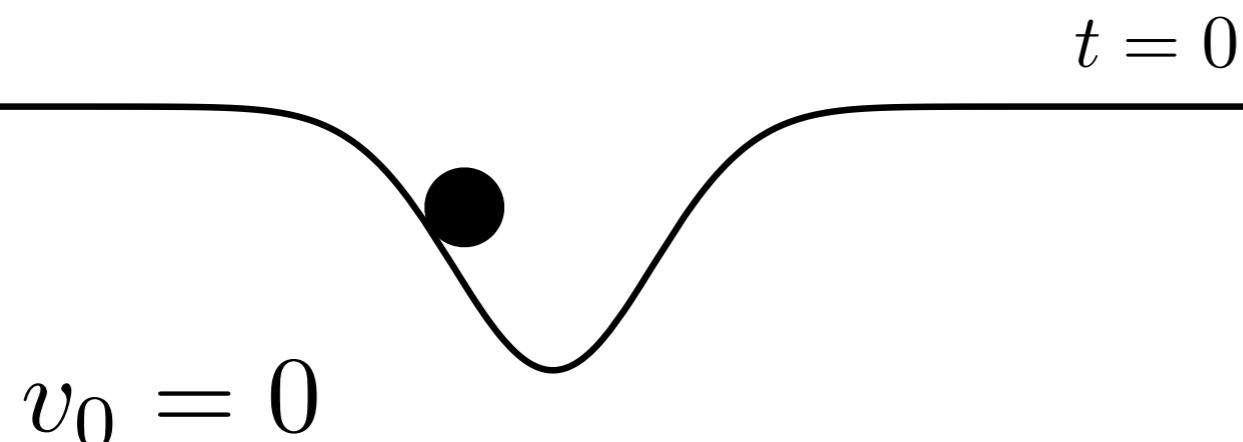
helyzeti energia: $V(x) = -V_0 e^{-x^2/(2\ell^2)}$

$$E = \frac{1}{2}mv^2 + V(x) = \frac{p^2}{2m} + V(x)$$

$$E(t=0) = \frac{1}{2}mv_0^2 = \frac{p_0^2}{2m} > 0$$

szórási állapot, kijut a gödörből

$$-V_0 < E < 0$$

kötött állapot, rezeg a gödörben

(I) Elektronok atomokban

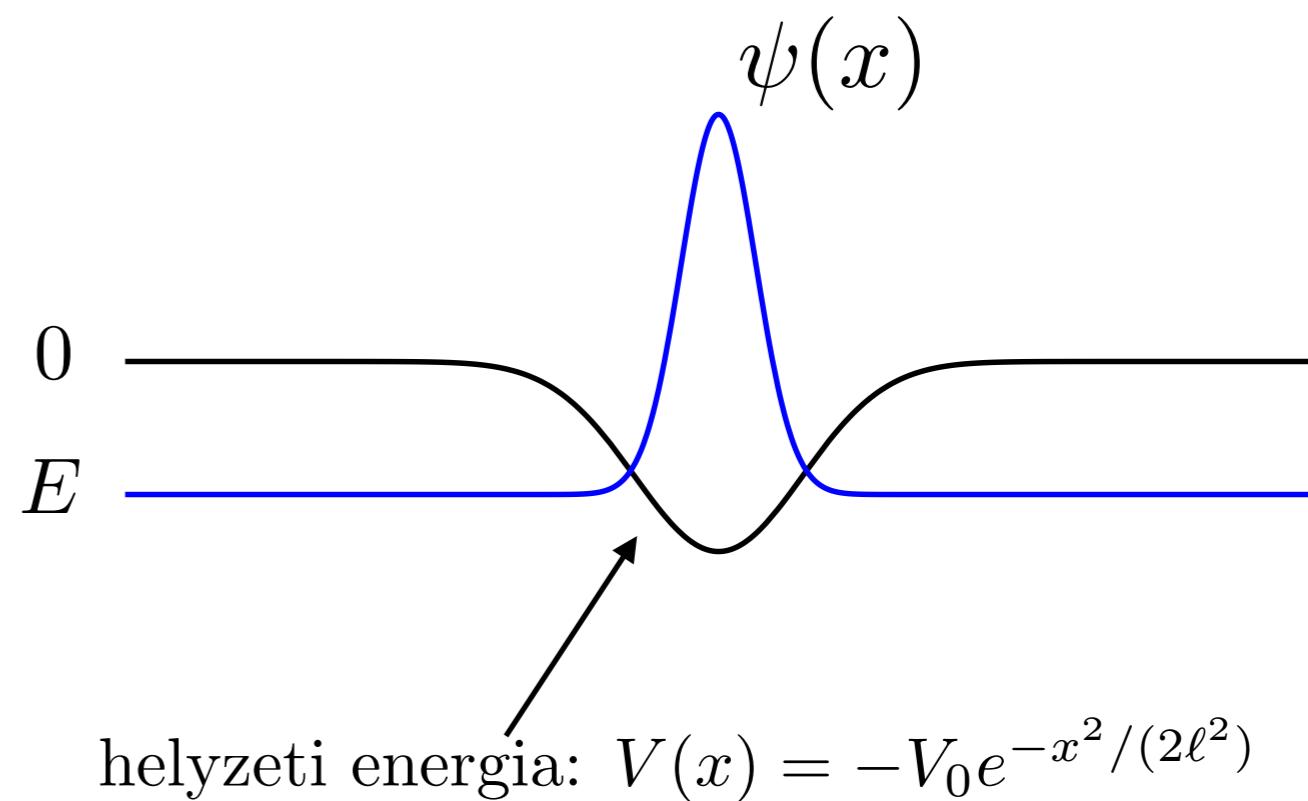
(I/H) A hidrogénatom energiaspektruma és energiasajátállapotai

H-atom minimális modellje 1D-ben:

$$\hat{H} = \frac{\hat{p}^2}{2m_e} - V_0 e^{-\hat{x}^2/(2\ell^2)}$$

Stacionárius állapotokat keresünk:
olyan (ψ, E) párokat, melyben
 ψ normált, és a (ψ, E) pár kielégíti
az időfüggetlen Schrödinger-egyenletet:

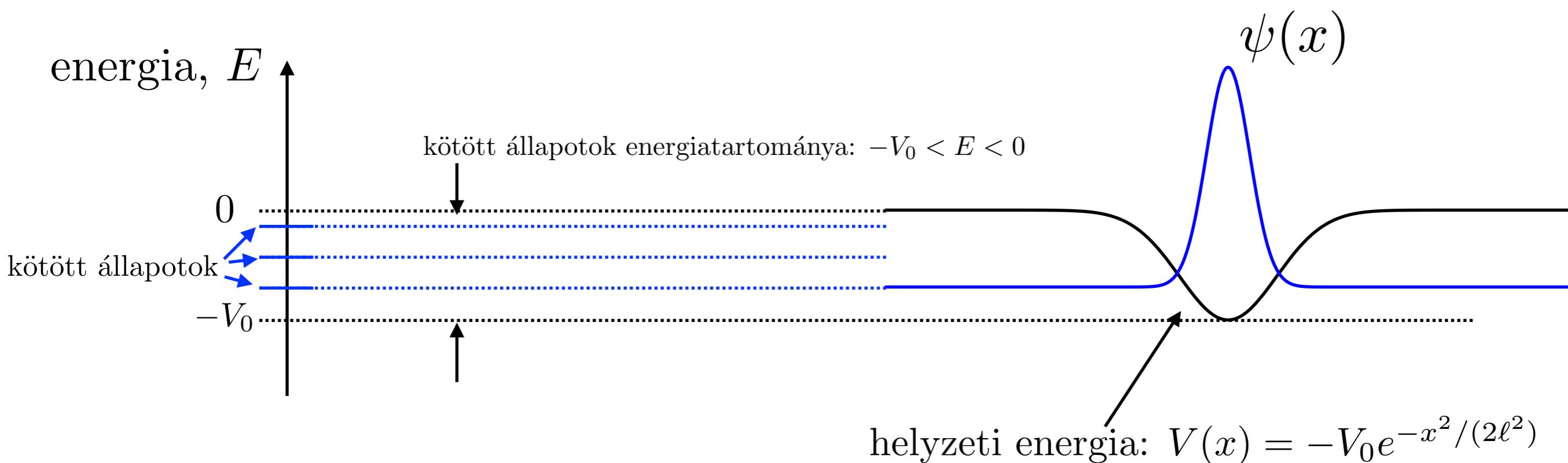
$$-\frac{\hbar^2}{2m_e} \psi''(x) - V_0 e^{-x^2/(2\ell^2)} \psi(x) = E \psi(x)$$

(I) Elektronok atomokban

(I/H) A hidrogénatom energiaspektruma és energiasajátállapotai

Állítás: kötött állapotok energiaspektruma diszkrét

(I) Elektronok atomokban

(I/H) A hidrogénatom energiaspektruma és energiasajátállapotai

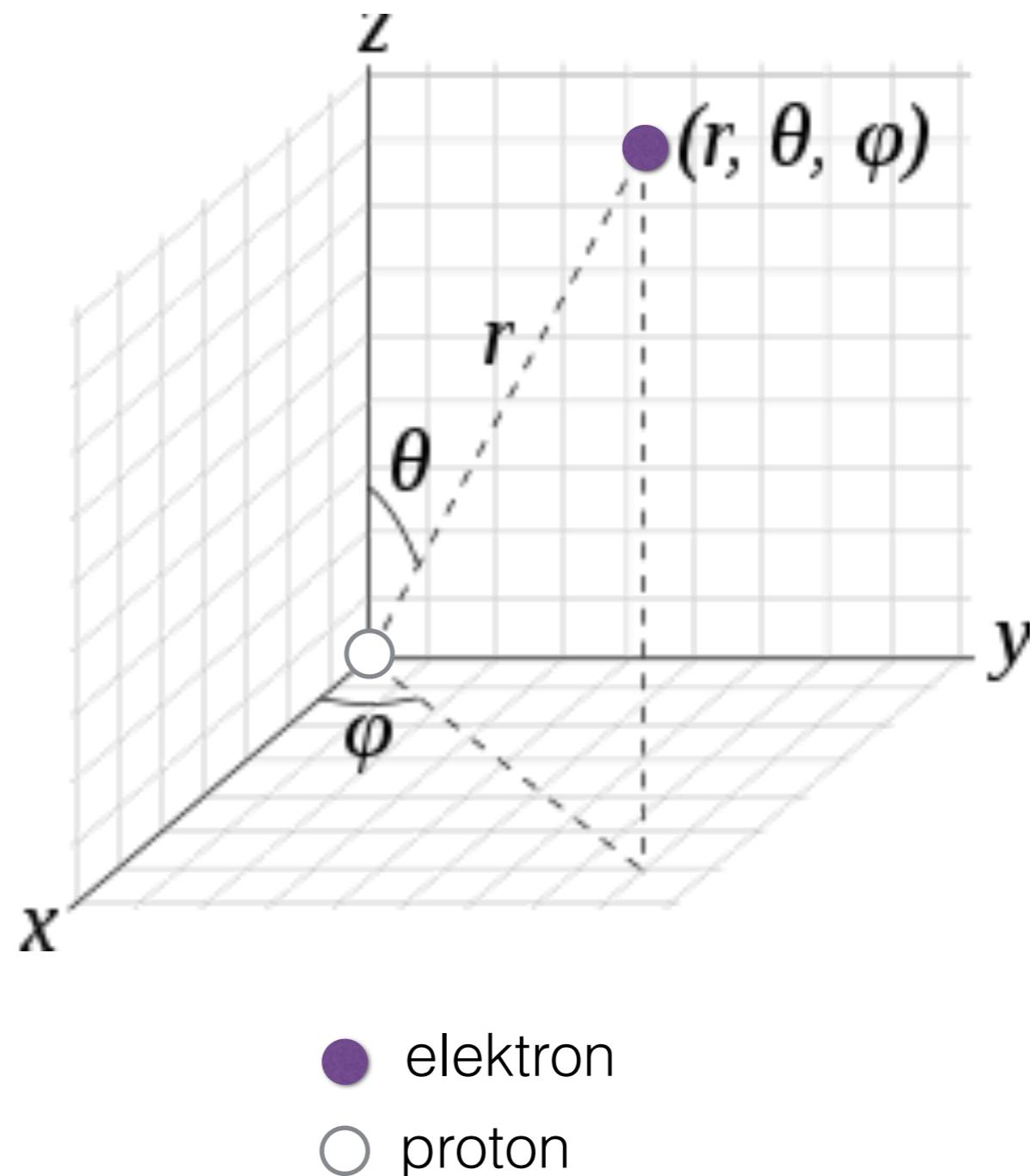
H-atom valódi, 3D modellje

Energia (klasszikusan):

$$E = \frac{p_x^2 + p_y^2 + p_z^2}{2m_e} - \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r}$$

helyzeti energia: Coulomb-vonzás

$$r = |\mathbf{r}| = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$$

(I) Elektronok atomokban

(I/H) A hidrogénatom energiaspektruma és energiasajátállapotai

Hamilton-operátor:

$$\hat{H} = \frac{\hat{p}_x^2 + \hat{p}_y^2 + \hat{p}_z^2}{2m_e} - \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r}$$

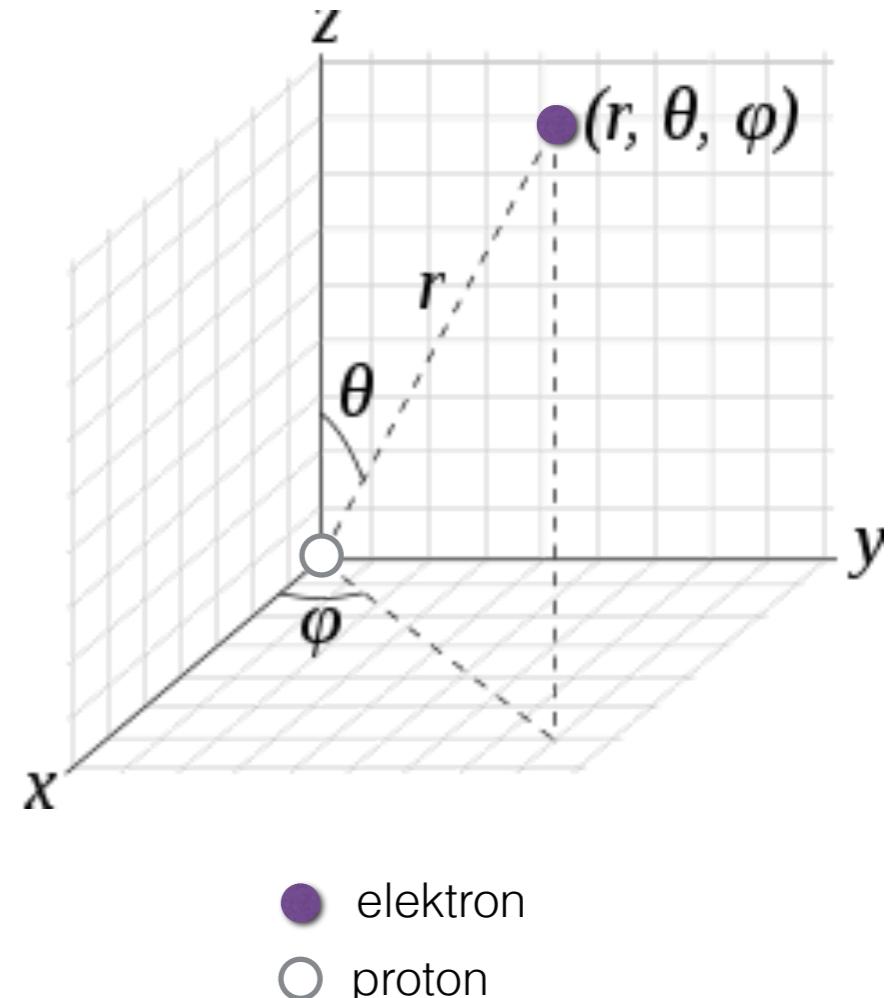
időfüggetlen Schrödinger-egyenlet:

$$-\frac{\hbar^2}{2m_e} (\partial_x^2 + \partial_y^2 + \partial_z^2) \psi(x, y, z) - \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r} \psi(x, y, z) = E\psi(x, y, z)$$

kicsit rövidebben:

$$-\frac{\hbar^2}{2m_e} \Delta \psi(x, y, z) - \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r} \psi(x, y, z) = E\psi(x, y, z)$$

[Definíció: Laplace-operátor: $\Delta \equiv \partial_x^2 + \partial_y^2 + \partial_z^2$]

Állítás: A kötött állapotok ($-\infty < E < 0$) energiaspektruma diszkrét, és uaz mint a Bohr-modellben:

$$E_n = -\frac{1}{2} \frac{m_e^2 e^4}{(4\pi\epsilon_0)^2 \hbar^2} \frac{1}{n^2} \approx -13.6 \text{ eV} \frac{1}{n^2}$$

(I) Elektronok atomokban

(I/I) Elektronállapotok hidrogénatomban

időfüggetlen Schrödinger-egyenlet:

$$-\frac{\hbar^2}{2m_e} \Delta \psi(x, y, z) - \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r} \psi(x, y, z) = E \psi(x, y, z)$$

Keressük az (E, ψ) megoldásokat, ahol
 ψ normált és kötött állapot ($-\infty < E < 0$)

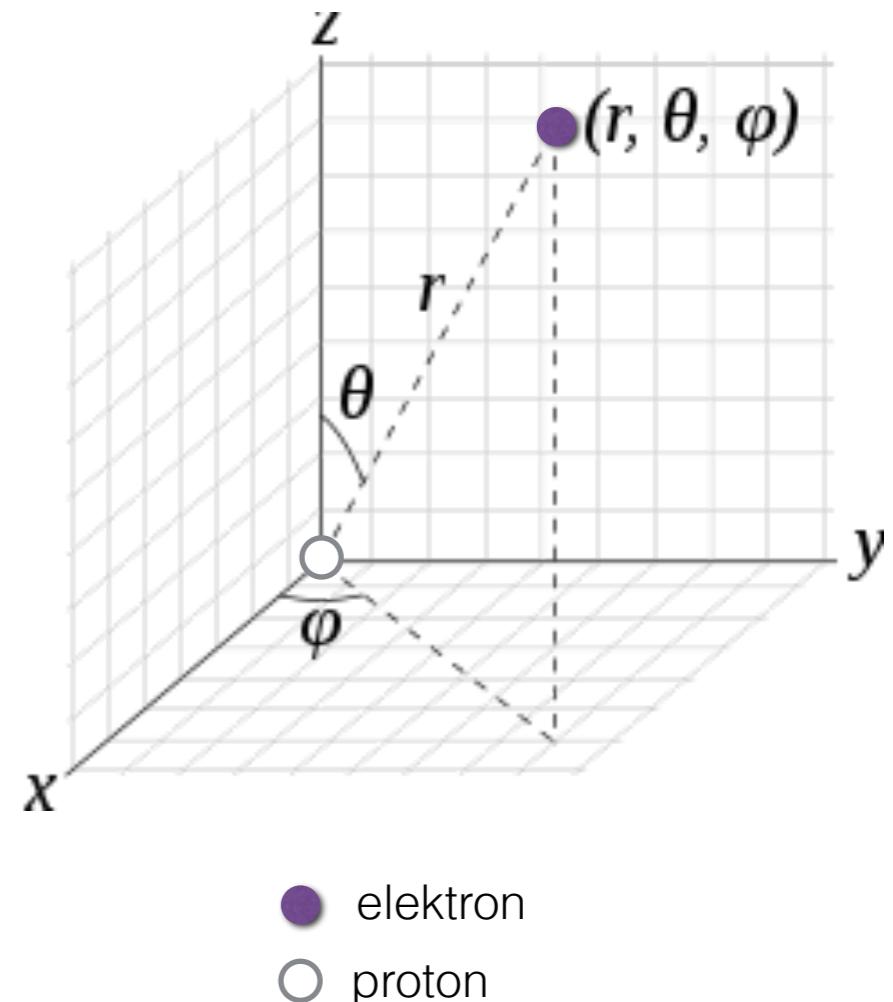
ψ -t szorzatalakban keressük: $\psi(r, \theta, \varphi) = R(r) \cdot Y(\theta, \varphi)$

Állítás: megoldásokat (n, l, m_l) egész számok indexelik:

- *főkvantumszám:* $n \in \{1, 2, 3, \dots\}$
- *mellékkvantumszám:* $l \in \{0, 1, \dots, n-1\}$
- *mágneses kvantumszám:* $m_l \in \{-l, -l+1, \dots, l-1, l\}$

$$\psi_{nlm_l}(r, \theta, \varphi) = R_{nl}(r)Y_l^{m_l}(\theta, \varphi)$$

$Y_l^{m_l}(\theta, \varphi)$: gömbfüggvények (spherical harmonics)

(I) Elektronok atomokban

(I/I) Elektronállapotok hidrogénatomban

név	n, l, m_l	E_{nlm_l}	$\psi_{nlm_l}(r, \theta, \varphi)$
1s	1,0,0	−1 Ry	$R_{10}(r) \frac{1}{\sqrt{4\pi}}$
2s	2,0,0	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{20}(r) \frac{1}{\sqrt{4\pi}}$
2p ₋₁	2,1,-1	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{21}(r) \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \sin \theta e^{-i\varphi}$
2p ₀	2,1,0	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{21}(r) \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \cos \theta$
2p ₊₁	2,1,1	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{21}(r) \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \sin \theta e^{i\varphi}$
...	...	...	...

(I) Elektronok atomokban

(I/I) Elektronállapotok hidrogénatomban

név	n, l, m_l	E_{nlm_l}	$\psi_{nlm_l}(r, \theta, \varphi)$
1s	1,0,0	−1 Ry	$R_{10}(r) \frac{1}{\sqrt{4\pi}}$
2s	2,0,0	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{20}(r) \frac{1}{\sqrt{4\pi}}$
2p _{−1}	2,1,-1	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{21}(r) \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \sin \theta e^{-i\varphi}$
2p ₀	2,1,0	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{21}(r) \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \cos \theta$
2p ₊₁	2,1,1	− $\frac{1}{4}$ Ry	$R_{21}(r) \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \sin \theta e^{i\varphi}$
...	...	...	...

Definíció: degenerált nívó: pl. az $n = 2$ főkvantumszámú pálya négyeszeren degenerált, mert az E_2 energiához négy különböző pálya tartozik.

(I) Elektronok atomokban

(I/I) Elektronállapotok hidrogénatomban

Feladat: Hányszorosan degenerált az $n = 3$ nívó?

Megoldás: 9-szeresen degenerált. Indoklás:

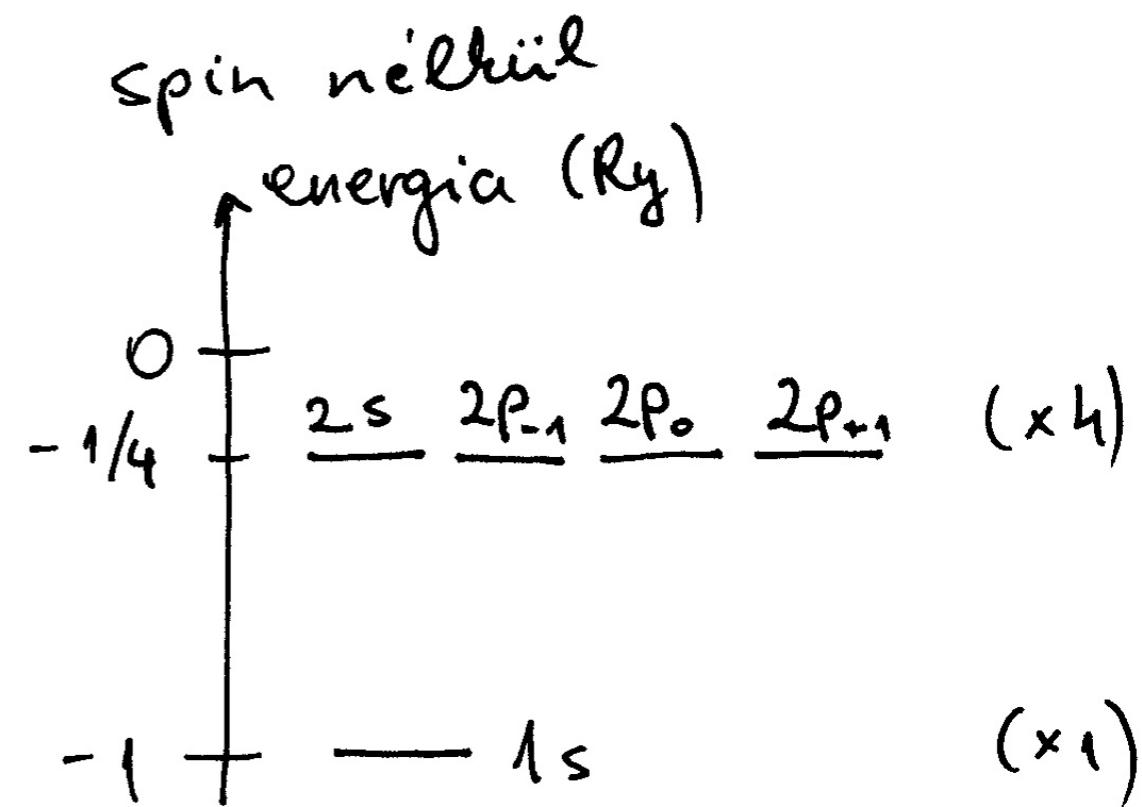
Az $n = 3$ főkvantumszámhoz $l = 0$ vagy $l = 1$ vagy $l = 2$ mellékkvantumszám tartozhat.

Az $l = 0$ -hoz egyetlen mágneses kvantumszám tartozik ($m_l = 0$).

Az $l = 1$ -hez három mágneses kvantumszám tartozik ($m_l \in \{-1, 0, 1\}$).

Az $l = 2$ -höz öt mágneses kvantumszám tartozik ($m_l \in \{-2, -1, 0, 1, 2\}$).

Tehát $1 + 3 + 5 = 9$ mágneses alnívó tartozik az $n = 3$ főkvantumszámhoz.

(I) Elektronok atomokban

(I/I) Elektronállapotok hidrogénatomban

Feladat: Hányszorosan degenerált az $n = 3$ nívó?

Megoldás: 9-szeresen degenerált. Indoklás:

Az $n = 3$ főkvantumszámhoz $l = 0$ vagy $l = 1$ vagy $l = 2$ mellékkvantumszám tartozhat.

Az $l = 0$ -hoz egyetlen mágneses kvantumszám tartozik ($m_l = 0$).

Az $l = 1$ -hez három mágneses kvantumszám tartozik ($m_l \in \{-1, 0, 1\}$).

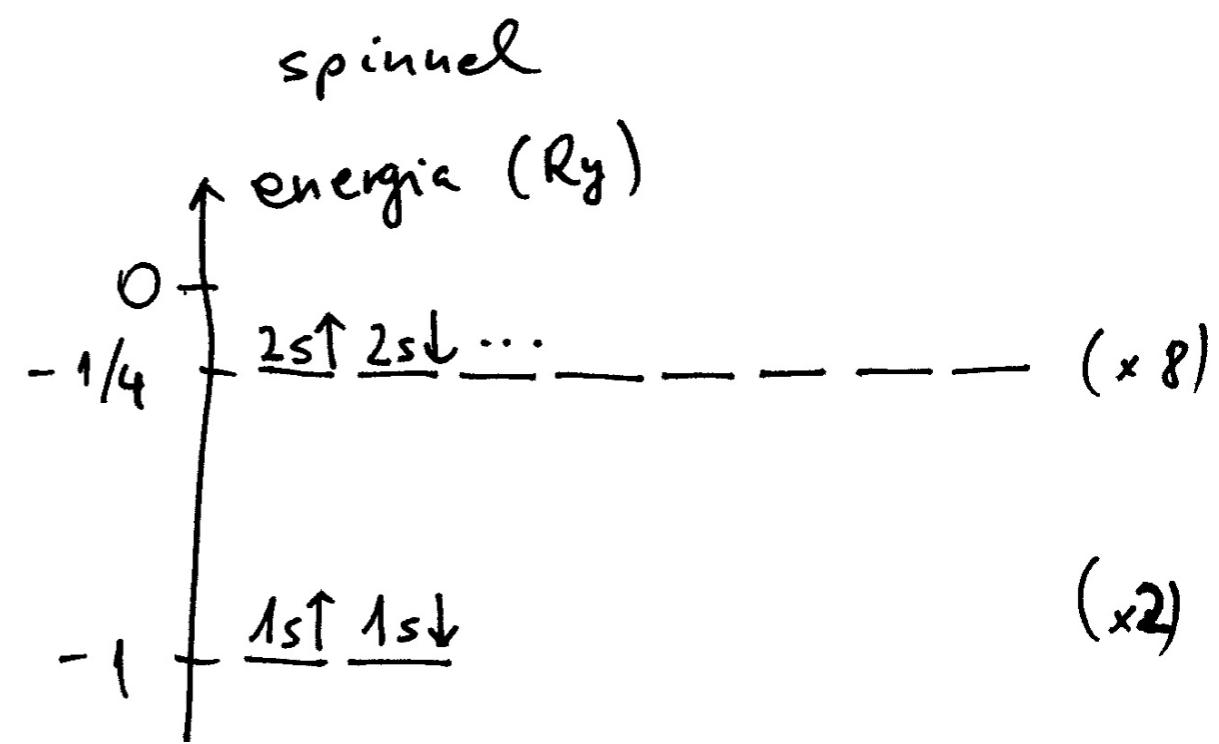
Az $l = 2$ -höz öt mágneses kvantumszám tartozik ($m_l \in \{-2, -1, 0, 1, 2\}$).

Tehát $1 + 3 + 5 = 9$ mágneses alnívó tartozik az $n = 3$ főkvantumszámhoz.

Axióma: Valójában minden pályához két spin-állapot ($\uparrow, \downarrow$) tartozik.

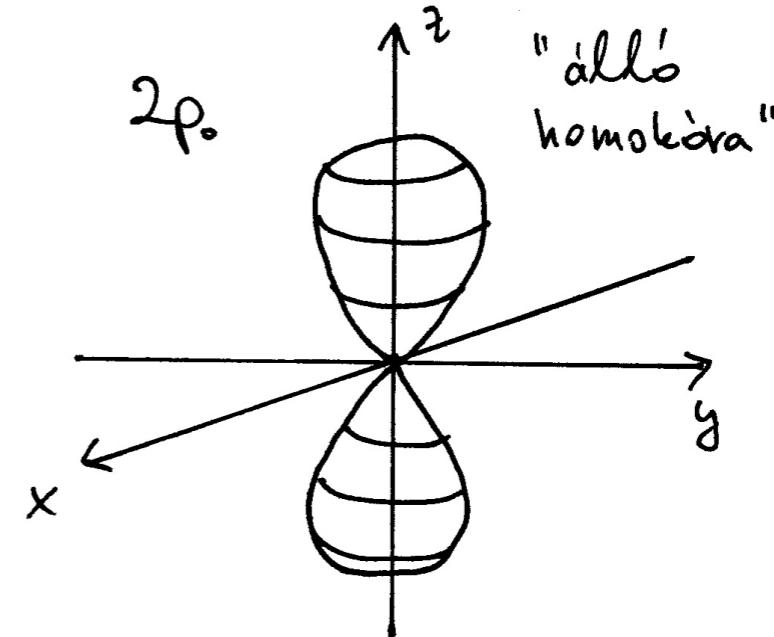
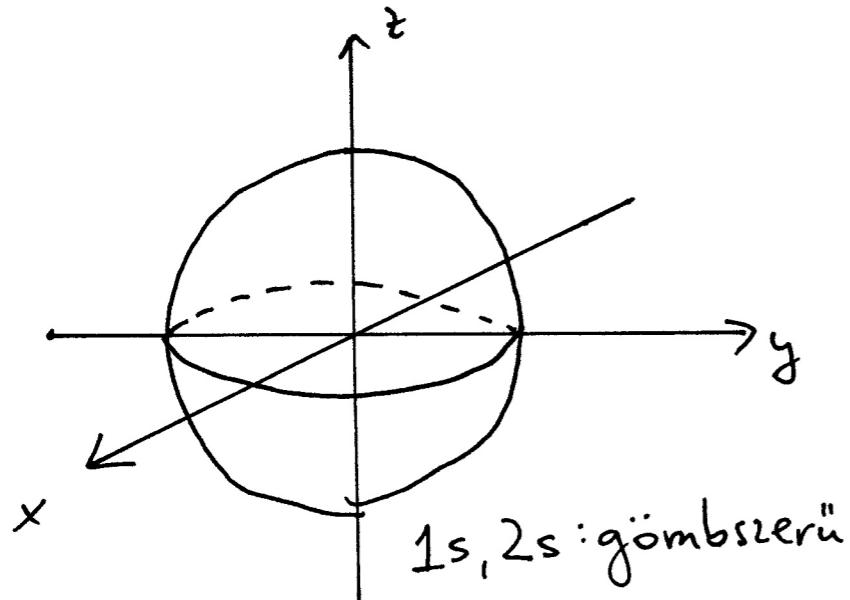
Tehát a spint is figyelembe véve

1. az $n = 1$ nívó $2 \times$ degenerált,
2. az $n = 2$ nívó $8 \times$ degenerált,
3. az $n = 3$ nívó $18 \times$ degenerált,
4. stb.

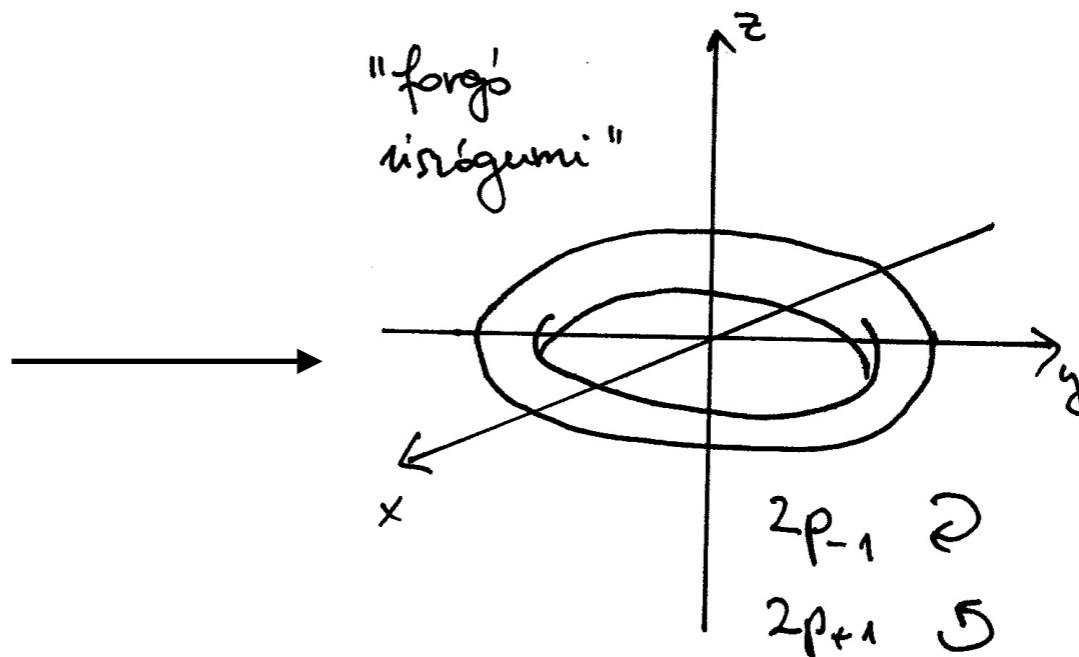

(I) Elektronok atomokban

Az elektronfelhő alakja az egyes energiasajátállapotokban

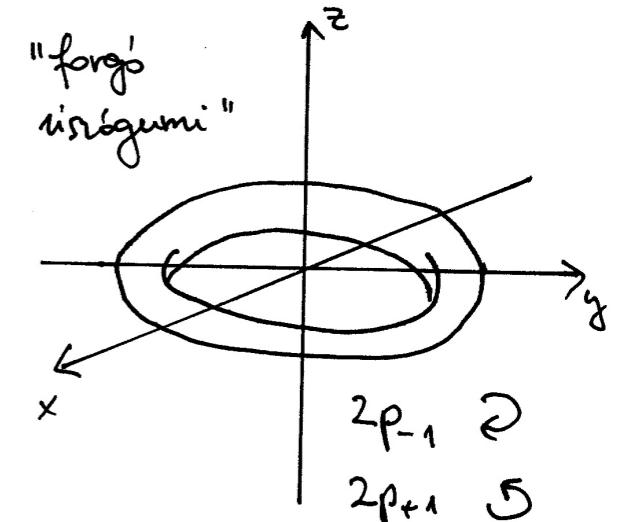
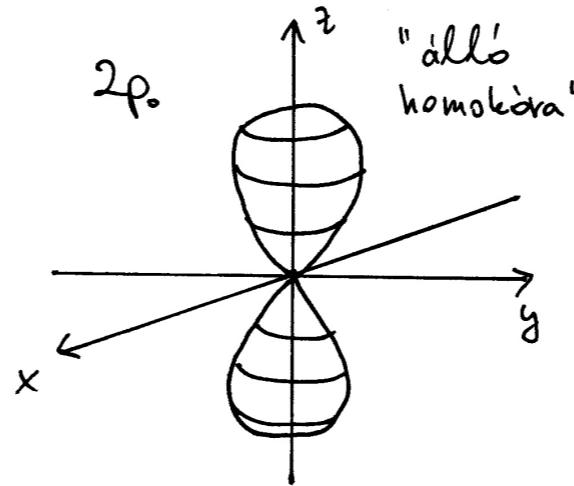
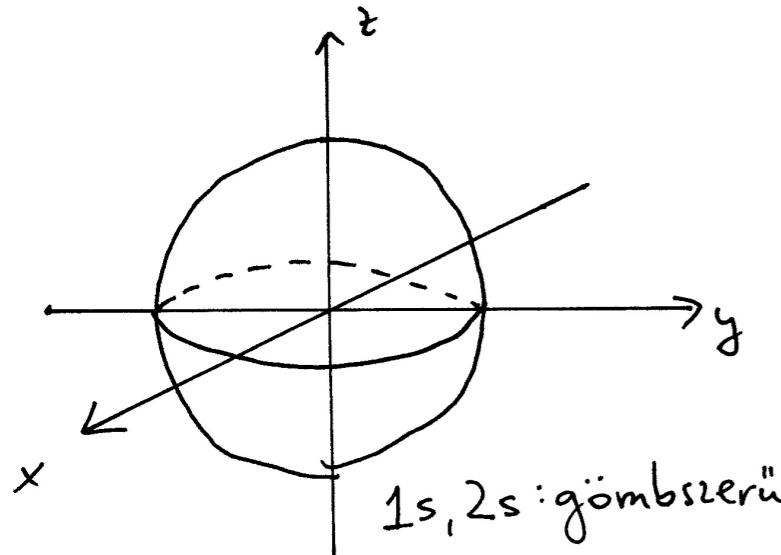

hasonló, mint a
klasszikus elektronpályák
a Rutherford- és a Bohr-modellben

(I) Elektronok atomokban

(I/I) Elektronállapotok hidrogénatomban

Mit jelent az, hogy "forgó"?

Részecskesűrűség (3D): $\rho(\mathbf{r}, t) = |\psi(\mathbf{r}, t)|^2$.

Részecske-áramsűrűség (3D): $\mathbf{j}(\mathbf{r}, t) = \text{Re} \left(\psi^*(\mathbf{r}, t) \frac{\hat{\mathbf{p}}}{m_e} \psi(\mathbf{r}, t) \right)$.

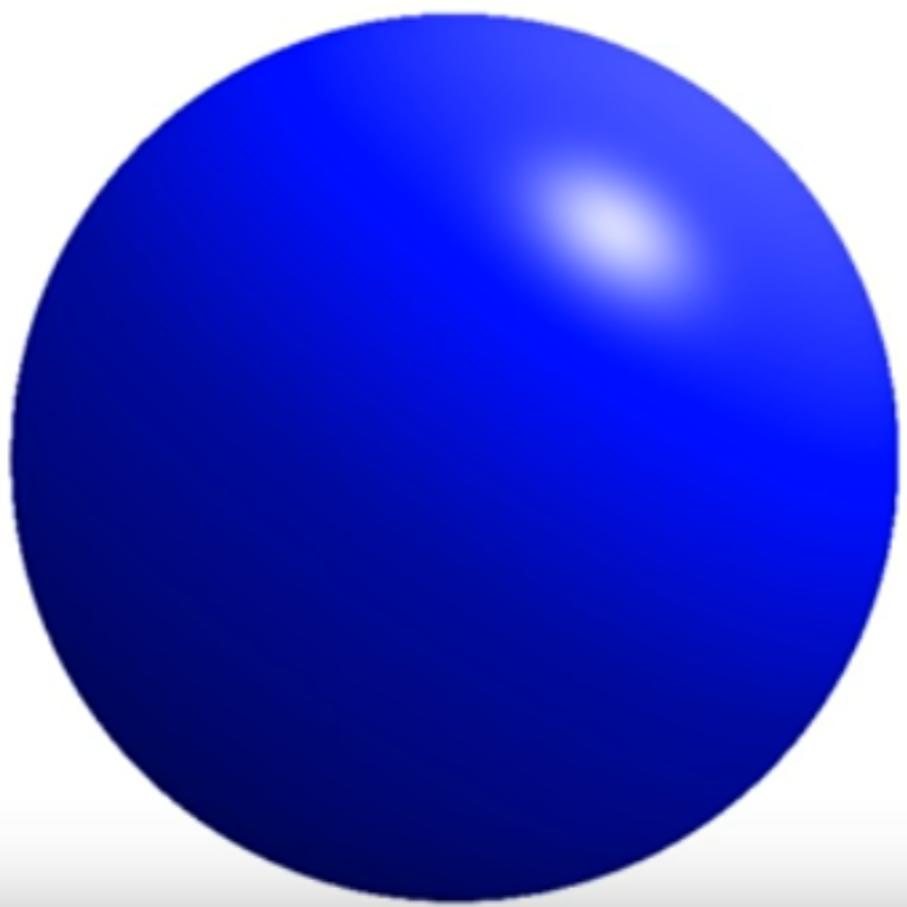
Stacionárius állapotban: $\rho(\mathbf{r}, t) = \rho(\mathbf{r})$ és $\mathbf{j}(\mathbf{r}, t) = \mathbf{j}(\mathbf{r})$.

Néha $\mathbf{j}(\mathbf{r}) = 0$, például 1s, 2s, 2p₀ pályákon.

Néha $\mathbf{j}(\mathbf{r}) \neq 0$, például 2p₋₁ és 2p₊₁ pályákon.

hydrogen atom

Visualizations: $(n, l, m) = (1, 0, 0)$

Hydrogen atom wavefunctions

150,206 views • Published on May 15, 2013

1.5K

43

SHARE

SAVE

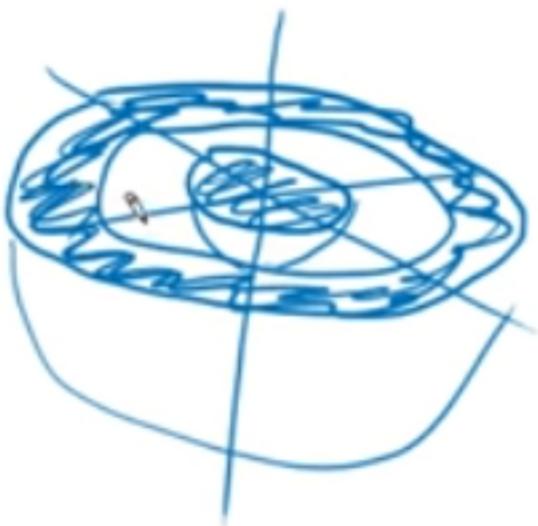
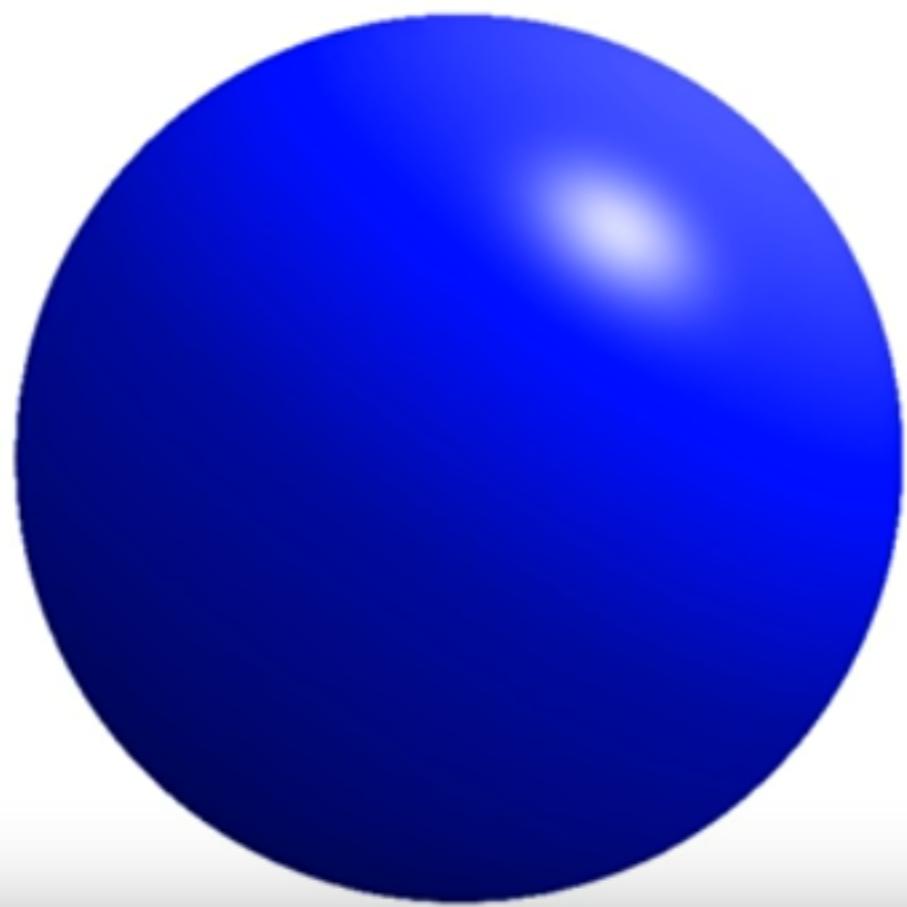
...

Brant Carlson
13.4K subscribers

hydrogen atom

Visualizations: $(n, l, m) = (2, 0, 0)$

6:49 / 19:58

Hydrogen atom wavefunctions. 5/10

Hydrogen atom wavefunctions

150,206 views • Published on May 15, 2013

1.5K

43

SHARE

SAVE

...

Brant Carlson
13.4K subscribers

i 🔒 https://www.youtube.com/watch?v=DvRzdCnsiYw

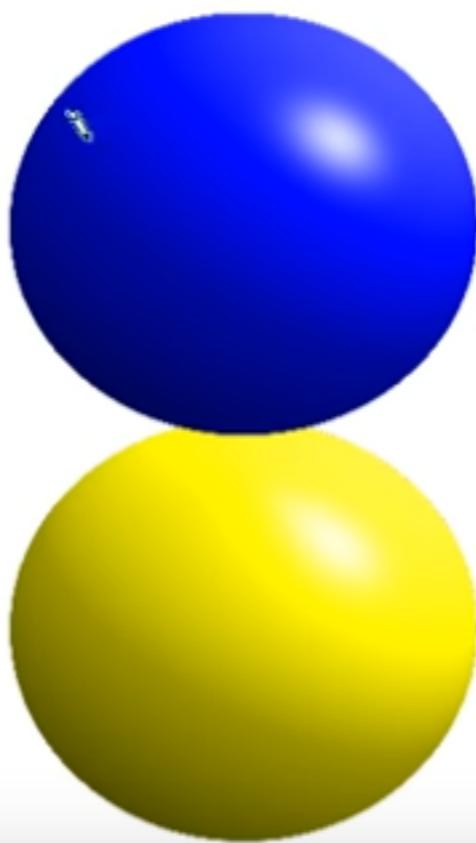

sited Getting Started

hydrogen atom

Visualizations: $(n, l, m) = (2, 1, 0)$

7:23 / 19:58

Hydrogen atom wavefunctions: 6/10

Hydrogen atom wavefunctions

150,206 views • Published on May 15, 2013

1.5K

43

SHARE

SAVE

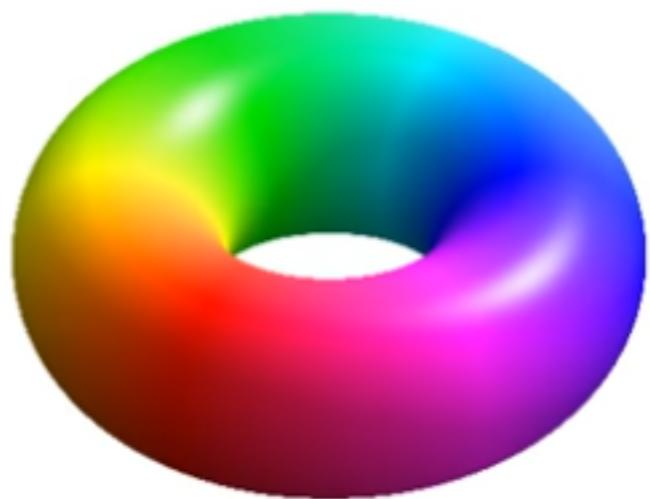
...

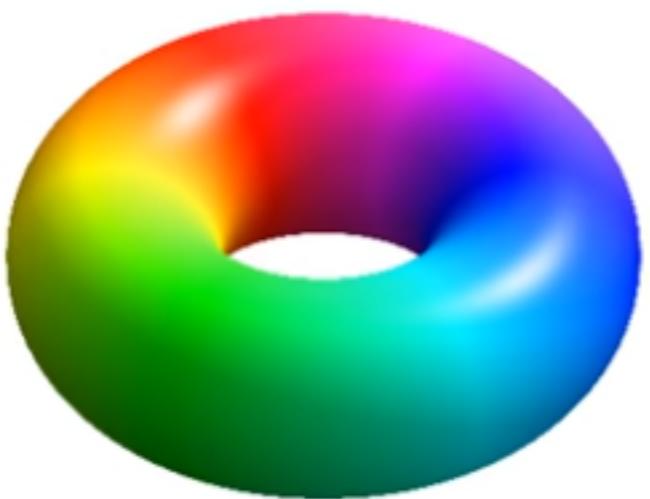
Brant Carlson
13.4K subscribers

Visualizations: $(n, l, m) = (2, 1, \pm 1)$

$m = -1$

$m = +1$

8:28 / 19:58

Hydrogen atom wavefunctions: 7/10

Hydrogen atom wavefunctions

150,206 views • Published on May 15, 2013

1.5K

43

SHARE

SAVE

...

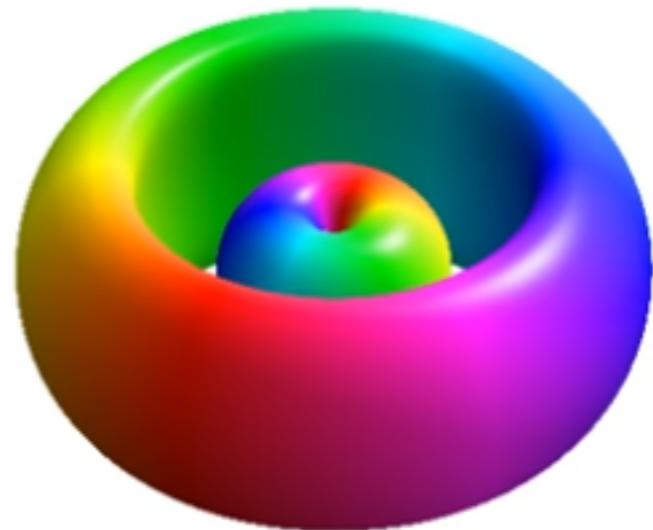
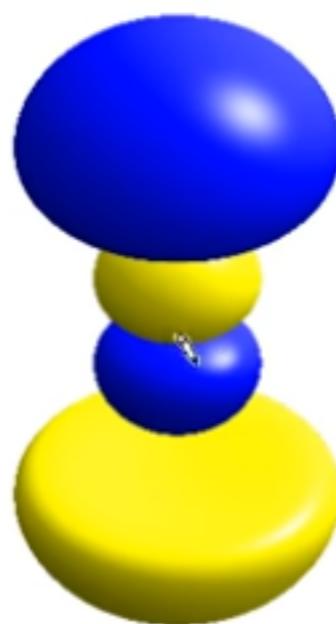
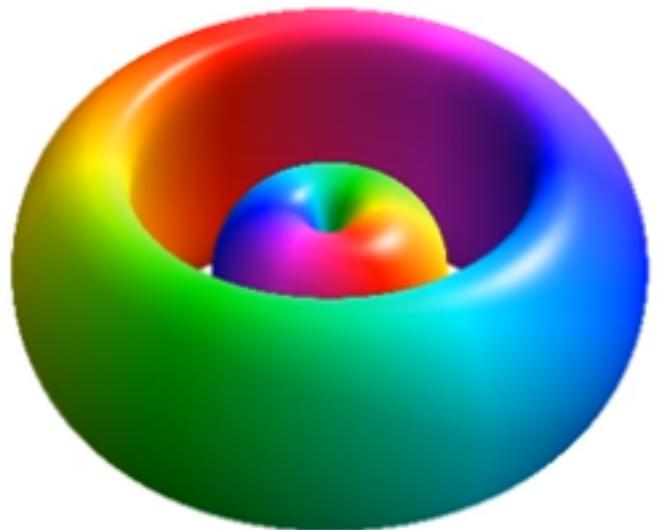

Brant Carlson
13.4K subscribers

hydrogen atom

Visualizations: $(n, l, m) = (3, 1, \dots)$

 $m = -1$ $m = 0$ $m = 1$

12:31 / 19:58

Hydrogen atom wavefunctions. 8/10

Hydrogen atom wavefunctions

150,206 views • Published on May 15, 2013

1.5K

43

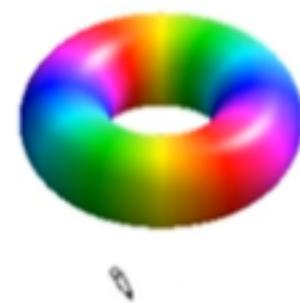
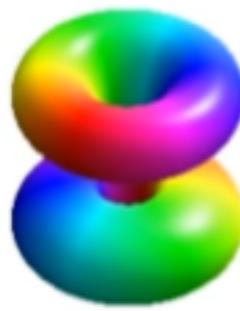
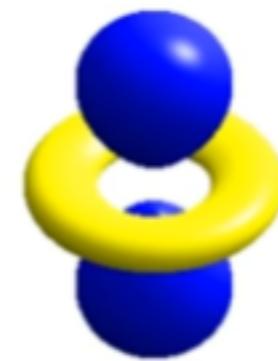
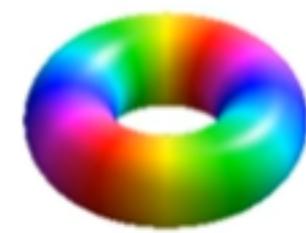
SHARE

SAVE

...

Brant Carlson
13.4K subscribers

Visualizations: $(n, l, m) = (3, 2, \dots)$

 $m=-2$ $m=-1$ $m=0$ $m=1$ $m=2$

▶ ▶ 🔍 14:18 / 19:58

CC 🔍 Hydrogen atom wavefunctions: 9/10

Hydrogen atom wavefunctions

150,206 views • Published on May 15, 2013

1.5K

43

SHARE

SAVE

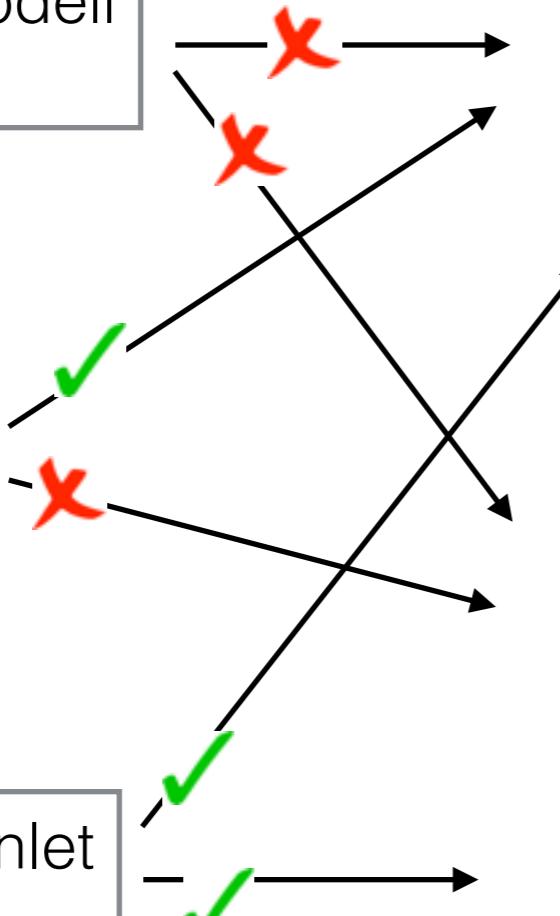
...

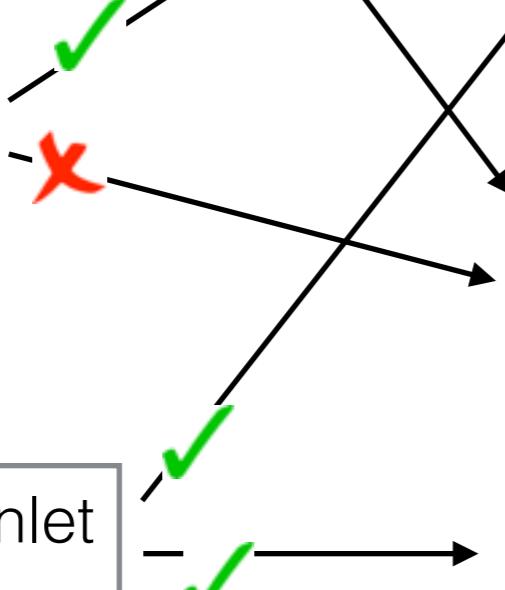
Brant Carlson
13.4K subscribers

Összefoglalás

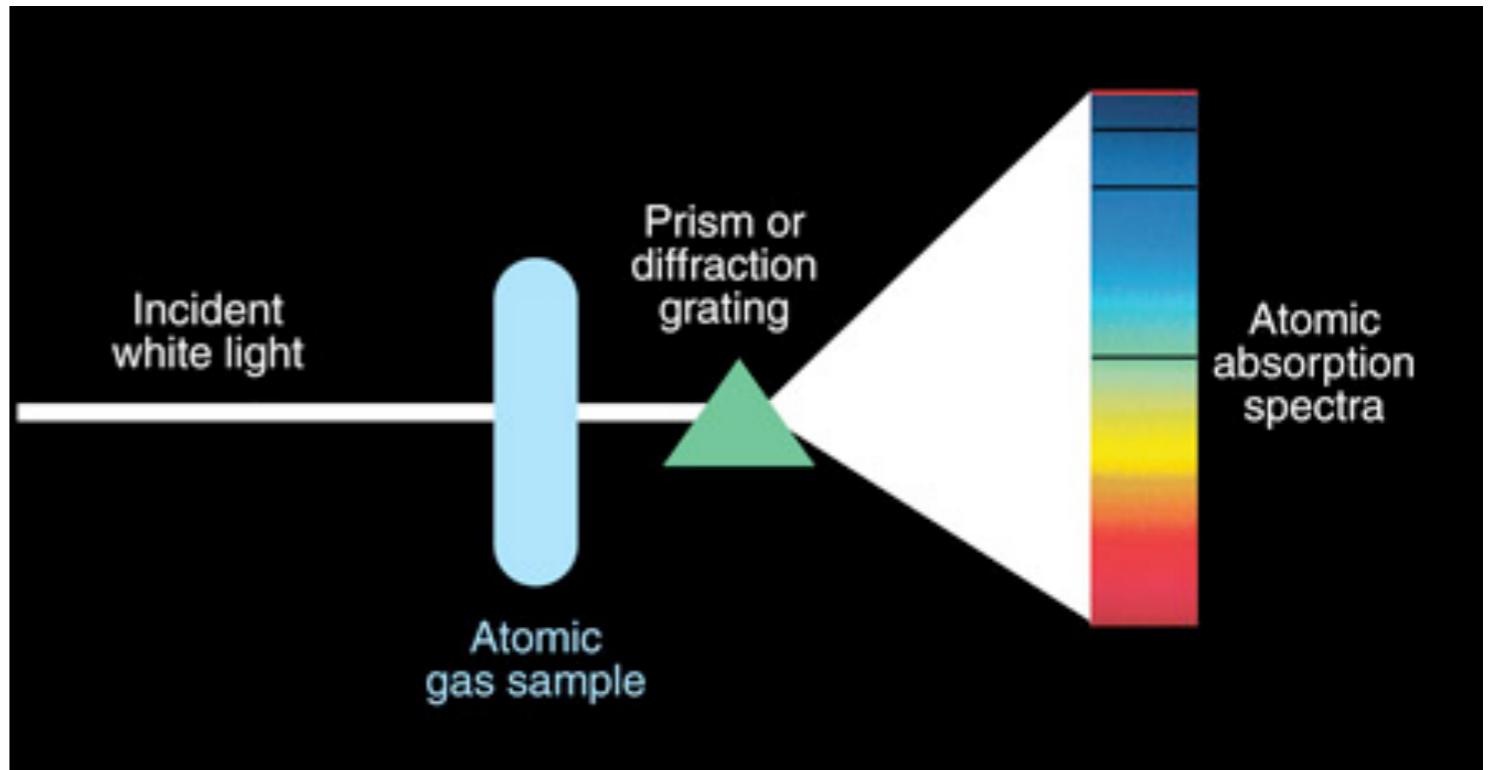
Rutherford-atommodell
(klasszikus)

Bohr-atommodell
(félklasszikus)

Schrödinger-egyenlet
(kvantumos)

Group	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Period	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	H																	He
2	Li	Be																Ne
3	Na	Mg																Ar
4	K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr
5	Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I	Xe
6	Cs	Ba	La	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pd	Bi	Po	At	Rn
7	Fr	Ra	Ac	Rf	Db	Sg	Bh	Hs	Mt	Ds	Rg	Cn	Nh	Fl	Mc	Lv	Ts	Og
	*	*	*	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118
	*	*	*	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	
	*	*	*	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	